

**ACTES DEL X CONGRÉS INTERNACIONAL
DE L'ASSOCIACIÓ HISPÀNICA
DE LITERATURA MEDIEVAL**

**Edició a cura de
Rafael Alemany,
Josep Lluís Martos
i Josep Miquel Manzanaro**

Volum II

**INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 11**

Alacant, 2005

Asociació Hispànica de Literatura Medieval. Congr s (10 . 2003. Alacant)
 Actes del X Congr s Internacional de l'Associació Hisp nica de Literatura Medieval /
 edició a cura de Rafael Alemany, Josep Lluís Martos i Josep Miquel Manzanaro. -
 Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2005. - 3 v. (1636 pp.) ;
 23,5 x 17 cm. - (Symposia philologica ; 10, 11 i 12)
 Ponències en català, castell  i gallec
 ISBN: 84-608-0302-3 (84-608-0303-1, V. I; 84-608-0304-X, V. II; 84-608-0305-8, V. III)
 1. Literatura medieval - Història i crítica - Congresos. 2. Literatura espanyola - Anterior
 a 1500 - Historia y crítica - Congresos. I. Alemany, Rafael. II. Martos, Josep Lluís.
 III. Manzanaro, Josep Miquel. IV. Título. V. Serie.
 821.134.2.09"09/14"(063)

Director de la col·lecció: Josep Martines

  Els autors

  D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Primera edició: maig de 2005

Portada: Llorenç Piz 

Il·lustració de la coberta: Taulell amb escena de torneig (1340-1360),
 Museu Municipal de l'Almod , X tiva
 Imprimeix: T BULA Diseño y Artes Gráficas

ISBN (Volum II): 84-608-0304-X

ISBN (Obra Completa): 84-608-0302-3

Dipòsit legal: A-519-2005

La publicació d'aquestes *Actes del X Congr s Internacional de l'Associació Hisp nica de Literatura Medieval* ha comptat amb el finançament de l'Acció Especial BFF2002-11132-E del Ministerio de Ciencia y Tecnología.

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reprodu ida, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, ja siga electrònic, químic, mecànic, òptic, de gravació o de fotocòpia, sense el perm s previ de l'editor.

ITINERARIS I/O DIETARIS: MODELS MEDIEVALS, PROJECCIÓ I/O VARIANTS EN LA PROSA VIATGERA CATALANA DEL SIS-CENTS AL VUIT-CENTS

I. La nostra primera barra entre la copulativa i la disjuntiva s'inscriu en la coneixença que, geneològicament i entre els dos termes que lliga o distancia, no poques vegades el dietarisme ha estat un motiu afegit com a marca de la senyalització textualitzada del camí o *itinerari* (v., per exemple, Molas & Massot i Muntaner 1979: 409, s.v. *Homs*); també, però, en la voluntat de reconèixer en el *dietari* un nivell d'individualització i d'intimitat que s'incrementarà en la fórmula del *diari* —de Cristóbal Colón a un bon nombre d'il·lustrats, fins a l'esclat de les lletres romàntiques (v. Estébanez 1996: 286-288). La segona barra, en el nostre subtítol, indica la recerca en el temps de l'existència d'una continuïtat, l'aparició de certs canvis sobre el model o la irrupció d'un codi escriptural divers, geneològicament qualsevol d'aquestes opcions. Per a dur a terme aquest seguiment diacrònic, prenem el pols a aquella primera alternativa, radicalitzant potser l'abast de l'*itinerari* com a codificació estricta del camí que, en obrir-se cap al *dietari* mitjançant indicis personalitzadors del viatge, projecta l'evolució del gènere cap a la variant i, amb el temps, cap a la modificació. En aquest punt d'arribada, tal vegada, el document que podríem haver triat com a hipòtesi verificadora ens fa trontollar en la progressió del nostre discurs, i tanca l'horitzó cronològic marcat amb una mostra de projecció formalment ben medievalitzant, per mitjà d'un exemple de conscient opció escriptural, base de la pretesa funcionalització per part del seu autor: *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* (1889), de Jacint Verdaguer (1845-1902), per coordinada literària i per fonts constatades de l'autor per als seus llibres i proses de viatges (v. Garolera 1991: 1, 195-209, 307-324), hauria d'haver forçat el seu *dietarisme* cap al *diari* coetani; l'escriptor, no obstant això, no sols controlà la nota personal que no serveixi per a augmentar l'efecte pietós i silencià, davant l'espectacle que l'enlluernà, el seu *pathos* poètic, sinó que tractà com a *itinerari* en el seu epistolari la relació del que fou més pelegrinatge espiritual que no pas viatge de plaer —això fins que Jaume Collell li donà el qualificatiu genèric pel qual és conegut el volum—, i a més intentà destriar-lo de la literatura viatgera immediata, malgrat no pogués evitar deutes retòrics de les seves lectures coetànies (Verdaguer

1983: 7-8; Garolera 1991: i, 32-33). Cal considerar que el poeta posat a viatger mai deixà lliure el seu alè espiritual, l'impuls de la seva capacitat impressionista: la preocupació religiosa s'imposà, àdhuc, en el periple, excepcional a l'època, «al centre i nord d'Europa», fins al Bàltic —*A vol d'aucell* (1884)—; i pel que fa a les pinzellades cromàtiques de les notes de les seves excursions més pròximes, són força anàlogues a les imatges poètiques dels seus versos. Reconeguem, a pesar d'això, besllums atractius que traspuen entre les seves pàgines, com la descripció dels jardins de Jaffa, les flors de la Cova de Sant Joan al desert, el pas de la descripció al símbol en tractar de Nazaret o una vertadera invitació a l'orientalisme plàstic (Verdaguer 1983: 19, 62, 79-80, 35-36).

La referència, però, al seu *Dietari* —... i/o *itinerari*...—, allà, en la frontera límit del vuit-cents i a més de circumscriure'ns a una matèria específica de la literatura de viatges, la de l'anada a Terra Santa, ens torna retroactivament sobre el nostre punt de partida; i això a fi i efecte de resseguir indicis evolutius, o no tant, i de cercar uns textos que ens documentin l'hipotètic camí que estroncà voluntàriament i circular l'opció verdagueriana:

a) Pel que fa a la primera qüestió, l'autoritat reconeguda en el tema de J. Richard (1981: 15-16, 19-22) ens resumeix la progressió ja establerta entre la *guia* canònica —que combina els consells per al camí (extensió d'etapes, hostatge, precaucions que cal observar, santuaris del trajecte com a destins afegits) amb la *descripció* dels sants llocs— i el *relat de peregrinació* que, no necessàriament, podrà insistir en dades particularitzadores —identitat del pelegrí-narrador, motius personals del pelegrinatge, possibilitat de trets autobiogràfics. Potser les primeres, les *guies*, s'anaren degradant en una simple suma d'informacions enciclopèdiques, sense atènyer més enllà de la *descripció* ja codificada; els segons, els *relats*, emprarien, progressivament, la peregrinació com a significativa baula per a la narració d'un viatge curull de peripècies (Popeanga 1991: 28-29). El Prof. J. Richard ens adverteix de diferències no sempre necessàries entre ambdós tipus de text que acomplien un mateix destí; ens diu també que la significativa nota personal pot servir com a mitjà edificatiu i d'exhortació al pelegrinatge, de la qual cosa nosaltres hauríem de derivar que no cal entendre-la sempre com a indicatiu antropocèntric. La professora E. Popeanga, al seu torn, considera que la resultant tinguda per més evolucionada no deixa de combinar una descripció estàtica i llibresca del destí sagrat i reconegut amb un itinerari vertader o inventat on té cabuda la sorpresa, la *meravella*, del que hauríem d'extreure que la innovació sempre és relativa i no està exempta de qual-sevol tipus de parany (Richard 1981: 23; Popeanga 1991: 29). Ambdós especialistes acorden, malgrat el que aquí llegim com a advertències, que la tendència geneològica fou flexibilitzar l'esquema limitat de la *guia* amb els signes concedits al *relat*; amb mostres des del segle XII i amb un impuls quantitatiu des de 1330, el patró inicial queda sobradament ampliat entre els segles XIV i XV (Richard 1981: 22-23), estadi que, potser, deriva del que aconsegueixen fer palès documents de l'alta edat mitjana, superadors de la simple *descripció*, amb notícies i interpolacions que poden rompre la monotonia del discurs estrictament itinerant i descriptiu (Popeanga 1991: 30-33).

b) Quant a la segona qüestió, disposem ja no sols d'una objectivació de l'element sobre el qual, amb tota cura, pot detectar-se un batec d'ordre evolutiu, sinó d'una cronologia determinada com a camp de provatura. Comptem amb un *Viatge a Terra Santa* (1323) de Guillem de Trepç, unes *Romeries fetes per P. Riber i R. Torner el 1320* (doc. 1383), i un *Romiatge de la Casa Santa de Jerusalem* (1464) de Guillem Oliver com a mostres d'*itineraris* en català que, per la individualització dels seus pelegrins o romeus, entrarien cautament en la categoria de *relat*. Atenent-nos als nostres estudis previs i valoració comparativa, remetrem al primer dels documents com a text de rereguarda en la mesura que augmenta o, almenys, resol amb millor perícia que els altres, els afanys escripturals a propòsit de l'anada als Sants Llocs (v. Ribera 1991: 94-100); la línia de foc per veure fins on arriben les petjades de la seva retòrica o la possibilitat del seu total o parcial abandonament, la bastirem centrant la nostra l'atenció en *La devota peregrinació de la Terra Santa y ciutat de Hierusalem* (1604) de Miquel Matas (1572-1637) i en la *Relació de la peregrinació á Jerusalem per un frare franciscà* (1781) de Joan López (1730-1798). L'arc entre edat mitjana i la moderna el tensem, en el present treball, des d'aquests extrems respectius.

II. Del buidat i comentari fets en el seu dia sobre *Viatge a Terra Santa* (des d'ara VTS) triarem uns indicis desenvolupats en l'esmentat article, amb els quals podrem comparar els documents de Miquel Matas (des d'ara DP) i de Joan López (des d'ara RP). Si el text medieval és *relació-descripció* d'acord amb el seu editor, J. Pijoan (VTS, 370, 371), el setcentista, per la seva banda, és «relació» des del títol (RP, 45) i l'autor del siscentista informa, al seu torn, de «[...] mon intent que es fer relació del que en lo present viatge he vist» (DP, 2v). Aquest tipus de codificació compta, en el cas medieval, amb uns trets que ja es reconeixien en la tradició, que permeten escriptura i faciliten recepció, en l'ús dels quals, com queda dit, som del parer que el seu textualitzador avantatja altres plomes de cicle coincident. Són, a més i en bona part, els que trobarem desenvolupats o no en els textos posteriors.

Un d'aquests trets és de plantejament, amb voluntat de versemblança i d'historicitat: se'ns informa, en el primer cas, que si Trepç o Tremp comandà la peregrinació fou per conèixer aquelles terres com a captiu del soldà durant setze anys, i que els religiosos que conduïa eren una ambaixada de Jaume II per a vigilar el Sant Sepulcre (VTS, 374); nivell de constatació del viatge que Miquel Matas certifica amb tota la documentació ordenada a l'inici i, especialment, amb les pàgines dedicades a l'«Amat lector» (DP, s. p.), prèvies al capítol primer; cosa que, per la seva part, a Joan López li ve facilitada en la mesura que la seva peregrinació no és sinó el preàmbul de la llarga missió que el retingué en aquelles contrades divuit anys (RP, 74). D'aquesta manera i des dels imponderables de cada època i de cada experiència, aquests darrers viatgers fan seus aquells trets que comencen a ésser llocs comuns d'un gènere. Quant a la matèria continguda rere aquests prolegòmens, al marge de la coincidència o no segons la ruta seguida, destaca la quantitat d'indrets devots, abans d'arribar als Llocs Sants concrets, que es troben a la vora del circuit d'aquests pelegrins, molts dels quals lliguen amb tradicions apòcrifes; la

informació d'uns i d'altres no varia gran cosa entre els textos, a no ser pel que, respecte als marges descriptius, justifiquem a partir del desenvolupament cronològic de la prosa: diferenciem, a tall d'exemple, l'ordenació del plànol de «la casa de madona santa Ana», sàviament dinamitzat, i l'objectivació dels materials quasi-preciosos que cobreixen les capelles de Betlem i actuen com a impactant meravella, ambdós casos en el primer text (VTS, 374, 376), de la capacitat i del gust per les descripcions arquitectòniques mostrats per Miquel Matas (DP, 33r, 37v, 39r, 54v-55r, 57r-58v, 98v) o de l'amplitud de les descripcions urbanes de Joan López (RP, 54-55, 82-84, 123-124). I ja que ens detenim en la consideració d'aquells espais i la seva transmissió, destaquem la insistència de Joan López en el «deplorable estat» en què es troben els susdits llocs per estar en mans mahometanes i per desídia cristiana (RP, 48, 68, 147, 150). Només això darrer ja ens donaria marques d'autoria, tant com el desenvolupament fraseològic d'aquells nivells informatius. Abans de passar a aquesta qüestió, aturem-nos encara en dades que nuen la xarxa de textos.

Pensem, per exemple, en la mida de distàncies que en el primer text recorre abundantament a variants de «[...] ha un get de pedra [...]», expressió modèlica que serà «un tir de pedra» en el segon (DP, 41r) i, en el tercer, «a dos tirs de pedra» (RP, 59), entre altres moltes constatacions, tot i acceptant que, segons ens sembla, Miquel Matas prefereix marcar les distàncies per «passes» (DP, 40v). Així mateix, recordem altres llocs comuns com ara la notificació sorprenent de l'aspror del desert com a geografia inèdita (VTS, 381; DP, 78v, 79v; RP, 79-80, 81), o la urgent definició del que és una caravana, dada que en aquest cas enllaça els dos darrers textos (DP, 76r; RP, 78), o aquell altre, certament anecdòtic, de la insistent nacionalitat anglesa d'altres pelegrins en la qual els dos primers documents coincideixen (VTS, 375-376; DP, 28v). Si totes aquestes constatacions no deixen d'ésser nimietats entre altres elements que poden considerar-se de més pes —per exemple l'ajut de l'*auctoritas* (v. casos respectius en: VTS, 380; DP, 5v, 10v, 34v, 38r, 101v; RP, 89, 124), fins i tot marcant diferències amb fonts apòcrifes—, pensem que les d'aquest tipus són de més previsible presència. Per aquest motiu només consignem un altre tòpic no exempt de realitat: el fet de deixar constància que la informació transmesa respon al que s'ha vist, sentit i, fins i tot, tocat per part dels viatgers-protagonistes, encara que, com en el primer cas, es faci saber en tercera persona (VTS, 384; DP 2v, 4r, 104v; RP, 45, 75). Tot això i altres tantes dades, resultat del nostre buidat —sense pretensions d'exhaustivitat però amb unes mostres prou representatives a tots els efectes—, ens localitzen en la referència a una retòrica comuna, fruit en el temps d'una cadena continuada de lectures. Comprovi's, en aquest sentit, com Miquel Matas aconsella en l'esmentada crida a l'«Amat lector», a l'inici de la seva relació, que «[...] los que desijen fer est S. camí y viatge, informantse primer ab los llibres estampats de dit viatge, o ab persones de madur consell, y si es possible ab algunes que y sien estades».

Però, al mateix temps, cal interrogar-se sobre si els textos ens deixen entre la coincidència i el mimetisme, segles endavant o, d'acord amb el que ens exposaven al principi els estudiosos consultats, si assistirem a una gradual complexitat del discurs establert. Fa al cas recordar aquí que, davant el desenvolupament fraseolò-

gic o la insistència en certs judicis, es fa palès un major reconeixement de l'autoria en els dos últims documents que, no obstant això, no trenquen, com s'ha vist, les seves concomitàncies amb el primer. Això últim, però, no els evita plantejar-se l'evolució de la coincidència genètica: així per exemple, tornant sobre les esmentades mides de distància, assenyalàvem en el moment d'estudiar el primer dels nostres textos (Ribera 1991: 95) que, al mateix temps que s'empraven mides convencionalment acceptades, aquestes expressions introdueixen en la informació sobre llunyanes terres un registre col·loquial que ajuda a aproximar aquella geografia a la del receptor. Aquests dúctils marges de col·loquialisme en què poden coincidir tots tres són, doncs, obertament constatables mitjançant modismes i diminutius carregats de sentit per part dels dos últims. Tot i advertint que el que direm a partir d'ara, sobre les *relacions* de Miquel Matas i Joan López, ho hem tractat més específicament en una comunicació quasi paral·lela (*El discurs narratiu de la literatura de viatges del sis-cents i del set-cents: a propòsit de les relacions de Miquel Matas i Joan López*, 13è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Girona, 8-13 setembre de 2003), donarem aquí alguna mostra del material extret: Miquel Matas que empra justificadament i de manera constant els diminutius quan ha de destacar proporcions petites, però de manera més significativa pel que concerneix a la maternitat de la Verge i al naixement de Jesús (per ex. DP, 35r, 54r-55r), no deixa d'utilitzar comparacions, «... com vns pesols», per a destacar la foscor d'unes taques, o modismes com ara no tenir «... necessitat de cremarse les selles» per indicar el que no costa esforç d'aconseguir (DP, 66v, 72v); Joan López, per la seva banda, que usa els diminutius més objectivament —tot i així, ben bé que sap qualificar la creixent comunitat religiosa com a «remadet» (RP, 88) per oposició als infidels generalment tractats com a «xusma» (RP, 116)—, és mestre en l'ús de modismes, i pot arribar a afirmar que dos personatges parlaven «[...] ab gran patxorra» o que una desastrosa nau era tota «... una tartana» (RP, 63, 122). És cert que mostres de llenguatge d'aquest tipus no s'allunyen necessàriament de l'expressivitat lingüística de tants textos medievals. Aquí, però, ens semblen marques d'estil que juguen aproximadorament per part dels autors, de la mateixa manera que es fan servir la interpolació d'anècdotes, tant Miquel Matas detallant l'ocultació de monedes en preparar una llarga etapa o destacant la utilitat de disfressar-se, vestint segons els radis, com a mitjà de defensa (DP, 14v-r, 75v), com Joan López, molt destre a l'hora d'introduir anècdotes narratives, descripcions d'algun accident, vertaders relats i, fins i tot, una situació viscuda per un pelegrí que qualificarà com «un cas de riurer» (RP, 54). Però si tampoc això sembla tan diferent del que medievalment havien fet els *relats de peregrinació* per allunyar-se de les *guies*, potser caldria assenyalat com a aquests dos pelegrins-escriptors, coincidents en la feblesa, com a marca dels seus autoretrats (DP, 76v; RP, 73, 120-121), els agrada comunicar no sols penediments sinó també els plaers del viatge: Miquel Matas quan ens informa, posem per cas, sobre el menjar, el sabor «delicat y suau» del qual «[...] en escrit nos pot donar a entendre conforme lo paladar lo gusta» (DP, 16r); Joan López tot constatant més reiteradament satisfaccions diverses (RP, 52, 55, 187) i, tots dos, posant de manifest el goig íntim experimentat davant el Sant Sepulcre (DP, 28v; RP, 74).

III. Encara, però, sobre tot això i en el cas de no bastar-nos, cal atènyer-se a una qüestió fonamental: la configuració del *jo* en ambdós textos. Miquel Matas i Joan López determinen conscièntment la línia divisòria entre un *nosaltres* col·lectiu i un *jo* individualitzat, protagonistes ambdós subjectes d'experiències diferenciades, encara que en algun moment superposades. Miquel Matas, que des del principi distingeix entre l'individu embarcat a Arenys de Mar i el conjunt dels qui ja viatjaren cap a Barcelona per a transbordar a diferents naus que seguiren les rutes cap a Orient (DP, 1v), marcarà al llarg del periple i amb la primera persona les accions i les decisions que puntualitzen el seu pelegrinatge; a destacar aquelles de les quals depenen la seva seguretat i el bon camí, per exemple la recerca i tria del millor «torcimany» (DP, d. 13v), criteri que no sorprèn gens en qui s'assegura l'autoria d'«aquest meu libre y memorial de les coses que en la sancta peregrinacio de Hierusalem he vistes y notades...», en la dedicatòria de la seva obra al Canonge i Vicari general de la Sta. Seu de Girona (DP, s.p.). Equivalent diferenciació estableix Joan López en la seva *relació* parlant-nos d'un *jo* autor, amb uns determinats principis d'escriptura —fem memòria, no repetir el que ja està escrit i, en tot cas, informar de diferències propiciades pel pas del temps—, que se suma a la «companyia» d'altres religiosos per fer llur sant camí, i conforma un «nosaltres» que, de vegades, deixa lloc a un «jo» actant per ell mateix i que serà prioritari des que comença la seva «missió» (RP, 45-46, 49, 51, 74, 89).

Sobre aquestes opcions, l'un i l'altre es reserven la primera persona per a transmetre la matèria que més s'allunya de la *relació* santa, la qual, segons sembla, més ha sobtat a un viatger o més ha suposat en la vida de l'altre. Miquel Matas manifesta des de l'anada interès pel Caire i les inundacions del Nil (DP, 11v-r), contrada on es detenen autor i text al seu retorn (DP, 79r-93r); en aquesta seqüència, en què passen per llocs de memòria bíblica, pel basar, per la descripció de costums i d'hàbits d'escriptura, les piràmides divisades al lluny acaben per convertir-se en punt de pelegrinatge amb el «jo» de Matas com a devot visitant: enlluernat per «tan gran machina», amb la vista fixa «[...] en vna obra tan eroycia», l'autor no pot evitar el ja reconegut gust seu per les descripcions arquitectòniques davant «[...] vna de les set maravelles del mon», lloa les «[...] superbas y sumptuosas piramides», destaca el perill i «terror» que poden suposar la visita del seu interior i conclou: «En fi que per abreuiar es vna machina que espanta, per esser feta de mans de persones humanas». Aquest *jo* fascinat és el mateix que pot descodificar «[...] vna hermosa vista» i apreciar que la representació de la Resurrecció sobre el Sant Sepulcre «[...] es de pinzell de molt bona ma» (DP, 9r, 70v). I és aquest el que, en aquelles pàgines, ens ofereix l'alè més atractiu del seu document.

Joan López, per la seva banda, opera d'aquesta manera quan inaugura la relació de la missió (RP, 77-85, d. 86). Aquí els registres informatius i descriptius bandegen recordant models que van de la relació de successos al més arcaic llibre de viatges o a la crònica de fets bèl·lics i polítics en una part ben extensa del volum; interessa, però, la progressiva tendència cap al capítol costumista, intencional, d'interiors, també geogràfic (RP, d. 150) que, si bé continua el motiu medieval d'«[...] un mon al revés en orde al modo de viurer» (RP, 172), ens atrevim a insinuar que

descobreix un batec nou, animador d'unes ja properes *lletres orientalistes*. Amb el risc d'aquesta adscripció, no fem altra cosa que apurar la que férem en la nostra comunicació de la convocatòria santanderina, entre els components il·lustrats i preromàntics i el rerefons medieval cada vegada més llunyà (Madrenas & Ribera 2000: II, 1147).

I una darrera qüestió: en aquesta part del seu llibre, Joan López reprèn l'animació narrativa de la qual havia donat mostra preferentment en la via cap a Terra Santa. Vegi's en aquest sentit la narració d'un «cas graciós», denominació que l'autor ja havia emprat per a una altra anècdota (RP, 186, 78) i que recorda, per qualificatiu, aquell altre «de riurer». Hem de confirmar ara que, entre aquell relat del camí i aquesta enriquidora missió a la qual va ésser destinat allí estant, la *descripció* específica dels Llocs Sants (RP, 67-71) recupera la condensació de la més estricta de les *guies*, fent llista dels indrets de referència amb uns mínims informatius que en alguns casos amplia a posteriori, com a resultat de repetides visites, a Palestina estant. Recordem que no volia reescriure el que ja estava dit per altres. Tots podien llegir el que ell mateix havia llegit, entre altres lectures més documentades aquelles *guies* medievals, com ens prova la part central de la seva obra. També Miquel Matas conclou la seva *relació* amb un altre deute, la «Recopilació de les oracions...» (DP, 104-136) que s'han de resar en les santes visites. Els nexes amb la tradició, doncs, es fan palesos aquí i allà en ambdós textos, al mateix temps que aquests no rebutgen una aportació dinamitzadora a l'evolució de la literatura de viatges. Miquel Matas practica l'estadi del *relat de peregrinació*, animant-lo amb tocs de *dietari* que ens transmeten dèries personals i aconsegueix un discurs mixt. Joan López retorna funcionalment i episòdica a la *guia* genètica, encerclada entre un *itinerari* farcit d'anècdotes i un *dietari* d'angulositats poligenètiques; algun dels seus indicis textuals, com ara les crides a un lector-interlocutor implícit, tant pot deure's a una arrel medievalitzant com a les destreses homilèctiques de la seva orde (RP, 50, 53, 71, 96, 197), formes sempre oralitzants en tot cas: per davant, un horitzó que no renuncia a emmirallar-se en la tradició ni a assajar codificacions cada cop més complexes, tot en una comprensible diacronia dels gèneres. I tot això, transmès d'aquesta manera, ens ha fet reconsiderar, *ai las!*, el nostre comiat muntanyenc.

M. DOLORS MADRENAS TINOCO
JOAN M. RIBERA LLOPIS

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ESTÉBANEZ CALDERÓN, Demetrio (1996), *Diccionario de términos literarios*, Madrid, Alianza Editorial.
- GAROLERA, Narcís (1991), «Estudi introductor» a *Excursions i viatges* de Jacint Verdaguier, Barcelona, Barcino, vol. I.
- LÓPEZ, Joan (1900), *Relació de la peregrinació á Jerusalem y Palestina, escrita per lo Reverent P. Joan López, franciscà de Catalunya (1762-1781)*, ed. de J. Collell,

- Catalunya a Palestina*, I, Barcelona, Imprenta dels Germans Subirana, pp. 43-197.
- MADRENAS, M. Dolors & JOAN M. RIBERA (2000), «Documentació del pelegrinatge i informació oralitzant», *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, vol. II, Santander, Gráficas Delfos, pp. 1137-1147.
- MATAS, Miquel (1604), *La devota peregrinacio de la Terra Sancta, y ciutat de Hierusalem*, Barcelona, Estampa de Gabriel Graells y Giraldo Dotil.
- MOLAS, Joaquim & JOSEP MASSOT I MUNTANER, eds. (1979), *Diccionari de la literatura catalana*, Barcelona, Eds. 62, pp. 409-410.
- PIJOAN, Joan, ed. (1907), *Un nou viatge a Terra Santa en català (1323)*, Barcelona, Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, pp. 370-384.
- POPEANGA, Eugenia (1991), «El viaje iniciático. Las peregrinaciones, itinerarios, guías y relatos», *Revista de Filología Románica*, anejo I, pp. 27-37.
- RIBERA, Juan M. (1991), «Hacia una escritura del "viaje": en torno a documentos catalanes de los siglos XIII-XV», *Revista de Filología Románica*, anejo I, pp. 73-100.
- RICHARD, Jean (1981), *Les récits de voyages et les pèlerinages*, Turnhout-Belgium, Brepols.
- VERDAGUER, Jacint (1983), *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*, ed. a cura d'A. Sargatal, Barcelona, Els Llibres de Glauco / Laertes.